

КОМПАРАТИВНІ ФРАЗЕМИ З АНІМАЛІСТИЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (48)

УДК 811.161.2'282(477.87):81'373.7

DOI: 10.24144/2663-6840/2022.2(48).190–196.

Харківська О. Компаративні фраземи з анімалістичними компонентами в українських говірках Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті досліджена діалектна фразеологія, яка посідає одне з найважливіших місць в українському мовознавстві, адже зберігає не тільки давні українські риси говіркового мовлення, а й відображає культуру, традиції, цінності, менталітет, характер народу, зберігає фольклор тощо. Вивчення фразеологічних одиниць представлено в наукових доробках Н. Бабич (буковинські говірки), М. Доленка (східнополіські), Н. Коваленко (західноподільські), М. Демського (бойківські), Г. Ступінської, Н. Вархол, А. Івченка (лемківські), М. Олійника (гуцульські), В. Лавера (карпатські), Н. Романюк (верхньонадністрянські), Г. Доброльожі (поліські), А. Сагаровського (центральнослобожанські), В. Ужченка, Д. Ужченка (східнослобожанські і степові) та інших.

В основі фразем лежать різні лексичні одиниці, серед них: найменування сільськогосподарських культур, дій, процесів, різних виробництв та ремесел, народні звичаї, вірування, обряди, військова справа, казкові герої та їхні установлені звороти, ознаки й дії, пов'язані зі світом тварин і птахів тощо. Але найчастіше одним із компонентів виступають назви тварин, диких звірів, птахів, плазунів, земноводних, комах тощо, які виражають різноманітні значення, поняття та явища: *надулас 'а йак квбчка 'сердита'* (Часлівці Ужгородського р-ну), *сидиши гі клбка 'нічого не робить'* (Сокирниця Хустського р-ну), *слабійй ги кун' на здыхан'а 'слабкий, хворобливий'* (Іза Хустського р-ну), *гібы корова йязыком излизала 'зникнути (про когось або щось)'* (Крива Хустського р-ну), *гі цир'коўна мыша 'бідний'* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну).

За структурними особливостями компаративні фраземи переважно двокомпонентні. Перший компонент указує на дію, стан, якість, властивість, ознаку предмета чи особи, виступає дієсловом (*лежйт ги червак у знойови* (Іза Хустського р-ну), *ходит ги те'л'а урватоје* (Іза Хустського р-ну)) або прикметником (*во'н'ачый ги тхур'* (Іза Хустського р-ну), *довголабый ги чан'а* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну)). Другий компонент виражений в основному іменником, у нашому випадку фауномімом – *баран, теля, корова, вил, коза, пес, жаба, миша* тощо. Між собою компоненти пов'язані сполучниками *як, ги' ги, гібы*, а в літературній мові їм відповідають *мов, немов, наче, ніби, як*.

Ключові слова: компаративні фраземи, фразеологія, діалектологія, лінгвогеографія, лінгвокультурологія, анімалістичний компонент, українські говірки Закарпаття.

Постановка проблеми. Діалектна фразеологія посідає одне з найважливіших місць в українському мовознавстві, адже зберігає не тільки давні українські риси говіркового мовлення, а й відображає культуру, традиції, цінності, менталітет, характер народу, зберігає фольклор тощо. Але, як зазначає Н. Венжинович: «Досі немає загальноприйнятого визначення і єдиного розуміння поняття *діалектна фразеологічна одиниця*» [Венжинович 2019, с. 2–3]. Вивчення діалектних фразеологічних одиниць представлено в наукових доробках Н. Бабич (буковинські говірки), М. Доленка (східнополіські), Н. Коваленко (західноподільські), М. Демського (бойківські), Г. Ступінської, Н. Вархол, А. Івченка (лемківські), М. Олійника (гуцульські), В. Лавера (карпатські), Н. Романюк (верхньонадністрянські), Г. Доброльожі (поліські), А. Сагаровського (центральнослобожанські), В. Ужченка, Д. Ужченка, Р. Міняйла (східнослобожанські і степові), Т. Грици (запорізькі), Н. Кірілкової (волинські) [Мацюк 2020, с. 6–7]. Останніми роками посилюється кодифікація діалектних фразеологічних одиниць у словниках. Це фразеологічні словники З. Мацюк (Західного Полісся та суміжних територій) [Мацюк 2020], Н. Коваленко (подільських і суміжних говірок) [Коваленко 2019], В. Ужченка, Д. Ужченка (східнослобожанських говірок) [Ужчен-

ко 2013], В. Чабаненка (Нижньої Наддніпряниці) [Чабаненко 2001] та інших.

Аналіз досліджень. Спостереження над діалектною фразеологією Закарпаття започатковано в працях В. Лавера. На думку науковця, «мовленнєва одиниця, яка виникла і функціонує в певному наріччі, говорі, характеризується територіальними діалектними ознаками (компонентний склад, фраземне значення, вторинна номінативна функція, відтворюваність, граматичні категорії) і знаходиться за межами літературної мови» [Лавер 1992, с. 6]. Сьогодні дослідження фразеологічних одиниць та фразеології в цілому в Ужгородському національному університеті пов'язано з іменами Н. Венжинович (семантико-когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти дослідження фразеологічних одиниць) [Венжинович 2018], В. Папіш (аналіз фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників) [Папіш 2004], М. Яцьків (фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі) [Яцьків 2021], І. Полужина (дослідження в галузі порівняльно-зіставної фразеології) [Полужин 2020а; Полужин 2020б] та інших. Багатий фактичний матеріал та його аналіз знаходимо в наукових розвідках А. Галас [Галас 2019], О. Пискач [Пискач 2020], О. Миголінець [Миголінець 2013], О. Харківської [Харківська 2020].

Мета статті – аналіз фактичного матеріалу, а саме діалектних фразеологічних одиниць із анімалістичними компонентами в українських говірках Закарпаття. Мета статті буде реалізована шляхом виконання таких завдань: збір фактичного матеріалу; виокремлення компаративних фразем із анімалістичними компонентами; з'ясування значення фразем, граматична та синтаксична характеристики.

Джерельною базою слугували власні записи, зроблені в українських говірках Закарпаття, Словник однієї говірки І. Сабадоша [Сабадош 2021] Атласи Й. Дзендзелівського (зокрема коментарі до карт) [Дзендзелівський 1958, 1960, 1993], Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області М. Грицака [Грицак 2017], тексти українських закарпатських говірок, укладених О. Мигoliniнець та О. Пискач, а також джерелом для вивчення та дослідження є праці В. Іваня [Іваньо 1959], Ю. Чорі [Чорі 2002], І. Валош [Валош 2008] та багато ін., де знаходимо фраземи, народні порівняння, прислів'я, приказки, вірування, уривки з пісень тощо.

Методи та методика дослідження. Під час написання наукової розвідки використано експедиційний, описовий, зіставний методи, метод кількісних підрахунків, реалізовано прийоми фразеологічного порівняння, аналізу, синтезу, спостереження.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи навколишню дійсність, історичні та суспільні процеси, варто зазначити, що найчастіше в основі фразем лежать різні загальнозживані лексичні одиниці, серед них: найменування сільськогосподарських культур, дій, процесів, різні галузі виробництва та ремесла, народні звичаї, вірування, обряди, військова справа, казкові герої та їхні усталені вислови та звороти, ознаки й дії, пов'язані зі світом тварин і птахів та багато інших. На думку А. Романченко, «особливою насиченістю чи образністю фразеологізми завдячують тому, що у більшості випадків в основі образності лежить порівняння, один із найважливіших пізнавальних засобів, прояв якого можна виявити в усіх сферах людської діяльності: у науковому пізнанні, у художній творчості, у повсякденному житті. Пізнаючи світ, людина йде від відомого до невідомого. Невідоме порівнюється з відомим і сприймається» [Романченко 2004, с. 40]. Відповідно людину все її свідоме життя супроводжують тварини, недаремно народні оповідання, казки, легенди описують життя і побут людей разом з їхніми вірними друзями. Роль зооморфного елемента в українській фразеології важко переоцінити. На думку В. Руснак, важливість фауноніма визначається тим, яке значення мали тварини на ранній стадії розвитку суспільства, «коли вони супроводжували людей у діяльності, спрямованій на добування їжі й одягу, а анімалізм тривалий час був основою їхнього світогляду. Саме тоді почали складатися перші узагальнені символи, що конкретизувалися в образі тієї чи іншої тварини. Назви тварин виявилися одним із найбільш рухомих тематичних пластів лексики і фразеології» [Руснак 2011, с. 330].

В основі формування фразеологічних одиниць, народних порівнянь знаходимо лексеми на позначен-

ня домашніх тварин, диких звірів, птахів, плазунів, земноводних, комах тощо, які виражають найрізноманітніші значення, поняття та явища: *наду́лас 'а йак квóчка* 'сердита' (Часлівці Ужгородського р-ну), *сиди́ти ги кло́ка* 'нічого не робить' (Сокирниця Хустського р-ну), *слабый ги кун* 'на здохан'а 'слабкий, хворобливий' (Іза Хустського р-ну), *гибы корóва йазыко́м излизáла* 'зникнути (про когось або щось)' (Крива Хустського р-ну), *ги цир'кóуна мýша* 'бідний' (Нижні Ворота Мукачівського району).

Загальнозживаним фаунонімом в українських говірках Закарпаття є лексема **баран**. Компаративні фраземи з цим компонентом можуть виражати зовнішні (*куче"р'áва ги / йак барáн* (Іза Хустського р-ну, Новоселиця Тячівського р-ну)) та внутрішні характеристики (тупість, невігластво, упертість): *дывиц:а йак барáн на нó'ви ворóта* (Сокирниця Хустського р-ну), *ни́кат ги барáн на здо́'т'и ворáта* (Іза Хустського р-ну), *ги барáн (йак с'а ўпреи т́ми'и ро́дами ги барáн)* (Сокирниця Хустського р-ну), *така ўпéрта ги / йак барáн* (Липча Хустського р-ну, Часлівці Ужгородського р-ну); *позéрат', йак барáн на 'вóду* (Вовкове Ужгородського р-ну) [ДЛАЗ, т. 3, к. 431]; *ты с'а ў тум так розуми́еш, ги́й барáн у Бiблíйи* [Грицак 2017, с. 118].

В інших українських діалектах компонент **баран** теж доволі поширений: пор. зах.поліс. *добрий як баранчик, тільки по-вовчому вие* 'добра людина, якщо її не провокувати' [Мацюк 2020, с. 33]; *дивитися, як баран на нові ворота* 'розгубитися' [Коваленко 2019, с. 32].

Часто синонімічною до компонента **баран** виступає лексема **осел**: *ўпéрто́йе(е) ги / ги осéл / йак осéл* (Крива, Сокирниця, Верхній Студений Хустського р-ну) 'впертий', *тупый ги осéл* (Іза Хустського району), *вў́ха йак / ги ў ослá* (великі) (Сокирниця Хустського р-ну).

Фаунонім **бык / бы́чатко** може позначати зовнішні ознаки людини: *тоўста рука́ / ногá ги ў бы́ка* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *гру́бый ги бык* (Іза Хустського р-ну) та внутрішні: *ўпéртый йак бы́чатко* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *такий ги бык* (Липча Мукачівського р-ну); *шо ти з тим бо́йлом уд'йеш, коли він упéрс'а, йак бик* [Грицак 2017, с. 270].

Ще одними цікавими компонентами фаунонімами є домашні тварини – **собака** та **кіт**, які живуть поряд із людиною з давніх-давен: *йак кут на ко'вбáску* (Сокирниця Хустського р-ну), *йак кут на сáло* (Сокирниця Хустського р-ну), *йак кутка* (дрімати, клюсіти) (Новоселиця Тячівського р-ну), *лиш спит, йак кутка; йак кут наплáкаў* 'мало' (Сокирниця Хустського р-ну), *мн'авклiва ги кутка* 'набридлива людина (дитина)' (Іза Хустського р-ну). Рідше представлена в компаративних фраземах лексеми **мáчка** та **ма́цур**: *йак мáчка з псом* 'постійно сваритися' (Верхній Студений Хустського р-ну), яка є синонімною до *йак кут / кутка з псом* 'постійно сваряться, не можуть знайти спільну мову' (Часлівці Ужгородського р-ну); *так с'а ро'зуми́е, ги мáчка в дзвiздах* [ДЛАЗ, т. 1, к. 7], *так йiст'ги мáчка дрáтóв* [ДЛАЗ, т. 1, к. 7], *ут'ахс'а, ги ма́цур на морóс* [ДЛАЗ, т. 1,

к. 7]. Такі фраземи можуть позначати зовнішні ознаки, якість та властивість, навіть кількість – *йак кут наплакав* ‘дуже мало’ (Сокирниця Хустського р-ну).

Компонент **корова** в українській фразеології асоціюється з достатком, багатством, а також з чимось важким, великим та незграбним. Корова найбільш ушановувана домашня тварина, яка потребує особливого захисту від нечистої сили, що намагається відібрати в неї молоко [Войтович 2005, с. 528], тому весь час до корови була надмірна увага, яка відображена в народній фразеології. Майже всі фраземи з компонентом **корова** мають порівняльні характеристики з образом жінки та її роботою, як головною доглядальницею худоби: *йак корова* ‘про ліниву жінку’ (Сокирниця Хустського р-ну), *йак корова йазыком злизала* ‘зникнути’ (Крива Хустського р-ну), *гібьі корова йазыком ізлизала* (Сокирниця Хустського р-ну), *слін’авий ги корова* (Іза Хустського р-ну), *ремэнзати гі корова* ‘їсти’ (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *гі бы го корова вьіжвала / гі корові з пьіска* ‘невипрасуваний одяг’ (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *гі корова помьійі* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *йак у коровы* (велика голова) (Новоселиця Тячівського р-ну); *тота така бундійка надута, йак корова* [Грицак 2017, с. 351].

Працьовитість, яка притаманна українцям, відображена в культурі, фольклорі, прислів’ях, приказках, порівняннях, фразеологізмах тощо. Анімалістичним компонентом виступає **віл** як тварина, яка найбільше допомагала в сільському господарстві: *рóbит йак вул* (Сокирниця Хустського р-ну) / *йак віл* (Верхній Студений Хустського р-ну) (важко і багато працює), *гі віл* (виснажений від важкої роботи) (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *здорóвий ги вул* (Іза Хустського р-ну), *йакбьі волы т’агли* ‘повільно йти’ (Сокирниця Хустського р-ну).

Працьовитість, сила, міць українців передана за допомогою лексеми **кінь** (**кун** / **кобыла**): *пахати йак кун* (Новоселиця Тячівського р-ну), *свіишче йак з кун’а* ‘зневажливо говорити, демонструючи свою перевагу’ (Сокирниця Хустського р-ну), *ржес’а ги кун* ‘сміятися’ (Іза Хустського р-ну), *лє’тійш гі кін* ‘швидко бігти, поспішати’ (Нижні Ворота Мукачівського р-ну). Також фраземи із фаунонімом **кун** / **кобыла** можуть передавати ще слабкість, яка є результатом важкої виснажливої роботи коня в господарстві: *слабьій ги кун’на здыхан’а* (Іза Хустського р-ну), *гі кін* (виснажений від важкої роботи) (Нижні Ворота Мукачівського р-ну).

Ще одна тварина, яка з найдавніших часів була поряд людиною, забезпечувала їжею всю сім’ю та родину – **свиня**, але водночас фраземи з лексемою **свін’а** / **пац’а** / **порус’а** мають різі стилістичні відтінки, переважно зневажливі та згрубілі, що часто пов’язані зі способом життя свині та постійною її ненажерливістю: *нажёртис’а гі свин’а* (Верхній Студений Мукачівського р-ну), *най’ус’а йак свин’а* (Сокирниця Хустського р-ну, Новоселиця Тячівського р-ну), *жреш гі свин’а* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *наваргáнила гі свин’ом* (багато (про їжу)) (Нижні Ворота Мукачівського р-ну),

йак свин’а ‘товстий’ (Верхній Студений Хустського р-ну), *йак у свин’і* (товста шия) (Сокирниця Хустського р-ну), *вэл’аньій ги свин’а* ‘брудний (обличчя, руки, одяг)’ (Іза Хустського р-ну), *насёрбаўс’а йак свин’а* ‘п’яний’ (Липецька Поляна Хустського р-ну), *л’óгаиш та л’óгаиш, гі свин’а* ‘багато випивати’ (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *вэл’ац’а пійáный, ги свин’а ў бóни* (болото) (Іза Хустського р-ну); пор. ще зах. поліс. *гáрна йак по’пова с’ви’нка в доиш* [Мацюк 2020, с. 406], *най’івс’а йак свин’а* [Мацюк 2020, с. 406].

Фраземи з компонентом **пац’а** / **пац’ук** виступають переважно синонімічними до фразеологічних одиниць з лексемою **свін’а**: *лє’навий ги пац’а* ‘брудний’ (Іза Хустського р-ну), *такьій ги пац’а* т.с. (Липча Хустського р-ну), *йак пац’а* ‘недоглянутий, обшарпаний’ (Новоселиця Тячівського р-ну), *гі пац’ук ‘товстий’* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *чáўкат’гі пац’а* ‘голосно їсти, пережовувати їжу’ (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *ги пац’а ў куц’і* ‘самотній’ (Золотарево Хустського р-ну). Фаунонім **пóрòс’а** представлений в одній фраземі – *йак бáбине пóрòс’а* у значенні ‘дурний, глупий’ (Сокирниця Хустського р-ну).

Часто фаунонімом виступає лексема **курка** (**кúриц’а** / **кúрка** / **кúри**). Із цим компонентом в українських говірках Закарпаття може утворюватися чимало значень, переважно з конотативними відтінками. Наприклад, передані вади зору: *сл’іньій / сл’інá ги кúриц’а* (Сокирниця, Іза Хустського р-ну) / *йак кúриц’а* (Золотарево Хустського р-ну), *сл’інá ги кúрка* (Черник Мукачівського р-ну) / *йак кúрка* (Часлівці Ужгородського р-ну). Зовнішні та внутрішні характеристики людини, або процеси, дії, виконані людиною, виражені в таких фраземах: *гібьі кúри погрєблї* ‘про неякісно оброблене, перекопане поле’ (Сокирниця Хустського р-ну), *йак кúриц’а лáбуў* (Сокирниця Хустського р-ну), *фр’іцкаш ги кúрка лáбóў* ‘поганий почерк’ (Черник Мукачівського р-ну), *мóкра йак кúрка* (Часлівці Ужгородського р-ну), *йак кúри на с’ідало / гі кúри на с’ідало* ‘швидко лягати спати’ (Сокирниця Хустського р-ну). Із компонентом **курка** (**кúриц’а** / **кúрка**) пов’язані синонімічні лексеми **кλόка** / **квóчка**: *сидїш ги кλόка* ‘нічого не робити’ (Сокирниця Хустського р-ну), *такáс’ йак квóчка* ‘ледащо (переважно про жінку)’ (Липецька Поляна Хустського р-ну), *надúлас’а йак квóчка* ‘бути весь час чимось, кимось незадоволеним, сердитим’ (Часлівці Ужгородського р-ну), *ш’че с’а л’ніт’а не’ лудупило, а вжє хоче кλόку в’чити* [Сабодош 2021, с. 194].

Фаунонім **собака** (**пес**) залишається до сьогодні чи не найпоширенішим в українських говірках та літературній мові. **Собака** (**пес**) в українській фразеології виступає не «добрий» і не «злий», не «корисний» і не «шкідливий» в абсолютному вигляді, а мінливо амбівалентний [Жуйкова 2007, с. 147]. Наведемо кілька прикладів фразем (в основному порівнянь) в українських говірках Закарпаття: *йак / гі пес* (лінивий): *такьій л’інівьий гі пес* (Сокирниця Хустського р-ну, Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *л’інівьий гі пес Бушків* (Верхній

Студений Хустського р-ну), або ж *л'інівий ги пес сусіц'кый* (Іза Хустського р-ну), *гібы н'а псы йліи* 'нервуватися, переживати' (Сокирниця Хустського р-ну), *гі пес недобітый / пес бітый* 'загартований, навчений' (Сокирниця Хустського р-ну), *йак із пса молока* 'жодної користі' (Сокирниця Хустського р-ну), *гі пес на отруб'ї(ї)* 'голосно, зневажливо сміятися' (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *в'їйе гі пес на слоту* 'сумно' (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *гі пес гончий* 'клаповухий; загнаний, втомлений' (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *гі пс'а* 'мокрый' (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *гі пес* 'голодний' (Нижні Ворота Мукачівського р-ну, Новоселиця Тячівського р-ну, Верхній Студений Хустського р-ну), *гі пес* 'злий' (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *гі / ги пес* 'брехливий' (Золотарево Хустського р-ну, Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *бреше йак пес* 'брехлива людина' (Крива Хустського р-ну), *ги пес де'ре'вл'аный* 'про незграбну, повільну людину' (Липча Хустського р-ну), *дурный ги пес де'ре'вл'аный* (Іза Хустського р-ну), *заживе гі на псови* 'швидко' (Крива Хустського р-ну), *пурвата гі псы по'цурмали* 'пошкоджений, зім'ятий одяг' (Крива Хустського р-ну), *живучый гі пес* (Верхній Студений Хустського р-ну), *брихач йак пес* (Золотарево Хустського р-ну), *вон'ачый ги пес* (Іза Хустського р-ну), *скрив'їс:а ги бабин пес* 'холодно' (Черник Мукачівського р-ну), *неваловинный псови пур'казати* 'нездара' (Сокирниця Хустського р-ну), *кусайе, йак бішений пес* [Грицак 2017, с. 236], *такый блідый вітан, ги пес, што і носіти го вже ни мош* [Грицак 2017, с. 244], *так т'а с'а бою, йак пес лою* [Грицак 2017, с. 301].

Загалом фіксуємо щонайменше 30 значень із фаунонімом **пес**, які виникають у компаративних фраземах. Пор. ще зах.поліс. *бігати як пес, брехати як псови мух лапати* [Мацюк 2020, с. 33].

Ще одним цікавим фаунонімом в українських закарпатських говірках є компонент **жаба**, часто такі ідіоми можуть набувати містичного характеру, переходити в розряд прокльонів: *не^ммав бы с^ммоци, ги жаба х'воста* (прокльон, тобто сили) [Сабадош 2018, с. 177]. Фразеологічні одиниці в основному мають негативний характер: *упулилас'а / страшна йак жаба* 'здивовано дивитися' (Липецька Поляна Хустського р-ну), *йак у жабы / йак жаба* 'про довгі худі ноги / про людину з довгими худими ногами' (Новоселиця Тячівського р-ну); *так тотта баба блекоше, йак жаба* (про щось набридливе і незрозуміле) [Грицак 2017, с. 240]. Загальноживаною в українських говірках Закарпаття та в інших діалектах є фразема *жаба давить* 'про жадібну людину', *жаба душить* т.с., яка має асоціативний характер з чимось недобрим, злим. На думку О. Крижко, «номінативний портрет апелятивного зооніма жаба скоріше є міфологічним (хоча «емпірична» мотива-

ція в ньому теж наявна, порівняй ознаки «здатність залазити в тіло (рот) людини», здатність ініціювати дощ, грозу», здатність ініціювати різні хвороби – бородавки» [Крижко 2019, с. 22]. пор. зах.поліс. *банькатий як жаба* 'великі очі', *вирядитись як жаба на болоті* 'про хвалькувату людину', *дметься як жаба на кладці* 'настирливість', *жаба голова-та* 'неслухняна дитина' [Мацюк 2020, с. 165].

Лексема **миша** в українських говірках та фразеологізмах асоціюється з бідністю, боязкістю та надмірною непомітністю. Частіше в таких фраземах передано якраз значення бідності: *гі це'р'к'оўна мыша* (Сокирниця Хустського р-ну), *йак це'р'к'оўна мыш* (Новоселиця Тячівського р-ну), *гі цир'к'оўна мыш* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну), *йак це'р'к'іўна мыш* (Верхній Студений Хустського р-ну), *біднойе гі цир'к'оўна мыш* (Крива Хустського р-ну), *йак цир'к'оўна мыша* (Золотарево Хустського р-ну), *худобый, ги цир'кунá мы'ш* [ДЛАЗ, т. 2, к. 257], *худобный, ги це'р'к'о'вна мыш* [ДЛАЗ, т. 2, к. 257], *такáс'худобна, ги мыш у ц'еркви* [ДЛАЗ, т. 2, к. 257] – різні лексичні, фонетичні та граматичні варіанти однієї й тієї самої фраземи. Страх, боязнь виражені порівнянням *напужена ги мыш* (Іза Хустського р-ну), непомітність – *тіха йак міша* (Часлівці Ужгородського р-ну), голод – *гі мыши з т'а н'ос'ат* (Нижні Ворота Мукачівського р-ну).

Хитрість в українських говірках Закарпаття передана фаунонімом **лисця / лішка**: *хытрый / хытры йак лисц'а / гі лішка* (Сокирниця, Золотарево, Верхній Студений Хустського р-ну, Новоселиця Тячівського р-ну, Нижні Ворота Мукачівського р-ну, Часлівці Ужгородського р-ну). Рідше фаунонім **лисця / лішка** може передавати значення швидкості, прудкості, вправності: *шк'овный(а) ги лішка* [ДЛАЗ, т.1, к. 9]; пор. зах.поліс. *лисиц'а на хвос'т'и принесла* 'про народження дитини' [Мацюк 2020, с. 253], *хитрий йак лисц'а* [Мацюк 2020, с. 253].

Висновки. Загалом вдалося зібрати понад 400 діалектних фразем, а в українській літературній мові виявлено й зафіксовано 236 фразеологічних одиниць із компонентом-фаунонімом. Часто фраземи набувають переносного, метафоричного значення, інколи містичного та міфічного.

За структурними особливостями стійкі фраземи переважно двокомпонентні. Перший компонент указує на дію, стан, якість, властивість, ознаку предмета чи особи, виступає дієсловом (*лежить ги червák у знойови, х'одит ги тел'á урвáтойе*) або прикметником (*вон'ачый ги тхур', довголábый гі чáпл'а*). Другий компонент виражений в основному іменником, у нашому випадку – фаунонімами **баран, теля, корова, віл, коза, пес, жаба, миша** тощо. Між собою компоненти пов'язані сполучниками *йак, ги / гі, гібы*, що в літературній мові їм відповідають *мов, немов, наче, ніби, як*.

Література

1. Вамош І. Новоселицькі вечорниці з народної криниці. Ужгород: ВАТ «Патент», 2008. 250 с.
2. Венжинович Н.Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 503 с.

3. Венжинович Н. Діалектна фраземіка як предмет лінгвокультурологічного аналізу. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/37968/1/КРАКІВ_VENZHYNOVYCH_КРАКІВ_2019.pdf (дата звернення: 11.01.2023).
4. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
5. Галас А. Порівняльні конструкції в закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 24. 2019. С. 25–33.
6. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
7. Дзєндзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Ч. 1. Ужгород, 1958; Ч. 2. Ужгород, 1960; Ч. 3. Ужгород, 1993.
8. Іваньо В. Скарби народної мудрості. Закарпатські українські прислів'я та приказки. Ужгород, 1959. 370 с.
9. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
10. Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: Рута, 2019. 410 с.
11. Крижко О. Денотативна і конотативна специфіка фразеологічних одиниць із зоонімним компонентом як знаків вторинної номінації. *Південний архів: зб. наук. пр.: філологічні науки*. 2019. Вип. LXXVII. С. 22–25.
12. Мацюк З. Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.
13. Мигoliniнець О. Фраземи, пов'язані з народною медициною, в українських закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 18. 2013. С. 39–43.
14. Папіш В.А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2004. 21 с.
15. Пискач О. Фраземи в структурі діалектних словників українських говірок Закарпаття: стан і перспективи дослідження. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 2 (44). 2020. С. 262–268.
16. Полюжин І. Деякі дискусійні погляди на предмет та обсяг фразеології як галузі наукового знання. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020а. Вип. 27. Т. 4. С. 33–36.
17. Полюжин І.М. Порівняльно-зіставний підхід до аналізу міжмовних фразеологічних кореляцій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020б. Вип. 9 (77). С. 60–63.
18. Романченко А.П. Про суть компаративних фразеологізмів та їх семантико-структурні особливості. *Мовознавство*. 2004. № 14. С. 40–49.
19. Руснак В.І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2011. Вип. 19. С. 329–336. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_19_53 (дата звернення: 08.12.2022)
20. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-ге видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
21. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. 6-е вид., Луганськ, 2013. 552 с.
22. Харьківська О. Народні порівняння у Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району І. Сабадоша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1 (43). 2020. С. 271–276.
23. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя, 2001. 201 с.
24. Яцьків М.Ю. Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Доциня та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 2021. 244 с.
25. Poluzhyn I., Venzhynovych N. Theoretical Principles of the Study of Zoophrases in English and Ukrainian. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1 (47). 2022. С. 216–224.

References

1. Vamosh I. (2008) *Novoselytski vechornytsi z narodnoi krynytsi* [Novoselytsia Evening Parties from the Folk Well]. Uzhhorod: VAT «Patent». 250 s. [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2018) *Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichniy aspektu* [Phraseology of the Ukrainian literary language: cognitive and linguistic-cultural aspects.]: dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia doktora filolohichnykh nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv. 503 s. [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N. *Dialektna frazemika yak predmet linhvokulturolohichinoho analizu* [Dialect phraseology as a subject of linguistic and cultural analysis]. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/>

- lib/37968/1/KPAKIB_VENZHYNOVYCH_KPAKIB_2019.pdf (data zvernennia: 11.01.2023) [in Ukrainian].
4. Voitovych V.M. (2005) *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. 664 s. [in Ukrainian].
 5. Halas A. (2019) Porivnyalni konstrukciyi v zakarpatskykh hovirkakh [Comparative Constructions in Transcarpathian Patoises]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 24. S. 25–33 [in Ukrainian].
 6. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Patoises of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
 7. Dzendzelivskiy Yo.O. (1958, 1960, 1993) *Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Leksyka)* [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]. Ch. 1. Uzhhorod; Ch. 2. Uzhhorod Ch. 3. Uzhhorod [in Ukrainian].
 8. Ivano V. (1959) *Skarby narodnoi mudrosti. Zakarpatski ukrainski pryslivia ta prykazky* [Treasures of Folk Wisdom. Transcarpathian Ukrainian Proverbs and Sayings]. Uzhhorod. 370 s. [in Ukrainian].
 9. Zhuikova M.V. (2007) *Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslov'ianskykh mov: monohrafiia* [Dynamic processes in the phraseological system of East Slavic languages: monography]. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 416 s. [in Ukrainian].
 10. Kovalenko N.D. (2019) *Frazeolohichni slovnyk podilskykh i sumizhnykh hovirok* [Phraseological dictionary of Podil and neighboring dialects]. Kam'ianets-Podilskiy: Ruta, 2019. 410 s. [in Ukrainian].
 11. Kryzhko O. (2019) Denotatyvna i konotatyvna spetsyfika frazeolohichnykh odynyts iz zoonimnym komponentom yak znakoviy vtorynnoi nominatsii [Denotative and connotative specificity of phraseological units with a zoonymic component as signs of secondary nomination]. *Pivdennyi arkhiv: zb. nauk. pr.: filolohichni nauky*. Vyp. LXXVII. S. 22–25 [in Ukrainian].
 12. Matsiuk Z. (2020) *Hovoryty yak medok varyty: slov. frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia ta sumizhnykh terytorii* [Speak Like a Honey Cook: a Dictionary of Phraseology of Western Polissya and Adjacent Territories]. Lutsk: Vezha-Druk. 688 s. [in Ukrainian].
 13. Myholynets O. (2013) *Frazemy, poviazani z narodnoiu medytsynoiu, v ukrainskykh zakarpatskykh hovirkakh* [Phrasemes Related to Folk Medicine in Ukrainian Transcarpathian Dialects]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 18. S. 39–43 [in Ukrainian].
 14. Papish V.A. (2004) *Semantyko-funktsionalna pryroda frazeolohizmiv u khudozhnii prozi zakarpatoukrainskykh pysmennykiv (40–90 rr. XX st.)* [Semantic and Functional Nature of Phraseological Expressions in the Fiction of Transcarpathian Ukrainian Writers (40-90s of the 20th Century)]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Uzhhorod. 21 s. [in Ukrainian].
 15. Pyskach O. (2020) *Frazemy v strukturi dialektnykh slovnykiv ukrainskykh hovirok Zakarpattia: stan i perspektyvy doslidzhennia* [Phraseologisms in the structure of dialect dictionaries of Ukrainian Transcarpathian Dialects: state and prospects of research]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (44). S. 262–268 [in Ukrainian].
 16. Poluzhyn I. (2020a) *Deiaki diskusii pohliady na predmet ta obsiah frazeolohii yak haluzi naukovooho znannia* [Some debatable views on the subject and scope of phraseology as a branch of scientific knowledge]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuz. zb. nauk. prats molodukh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 27. Tom 4. S. 33–36 [in Ukrainian].
 17. Poluzhyn I.M. (2020b) *Porivnialno-zistavnyi pidkhid do analizu mizhmovnykh frazeolohichnykh koreliatsii* [Comparative and contrastive approach to the analysis of interlingual phraseological correlations]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohiia»*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. Vyp. 9 (77). S. 60–63 [in Ukrainian].
 18. Romanchenko A.P. (2004) *Pro sut komparatyvnykh frazeolohizmiv ta yikh semantyko-strukturni osoblyvosti* [On the essence of comparative phraseology and their semantic and structural features]. *Movoznavstvo*. № 14. S. 40–49 [in Ukrainian].
 19. Rusnak V.I. (2011) *Zoosemichni frazeolohichni odynytsi yak nosii natsionalno markovanoi vtorynnoi nominatsii* [Zoosemic phraseological units as carriers of nationally marked secondary nomination]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Filolohichna*. Vyp. 19. S. 329–336. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_19_53 (data zvernennia: 08.12.2022) [in Ukrainian].
 20. Sabadosh I.V. (2021) *Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu. 2-he vydannia, zminene i dopovnene* [Dictionary of the Transcarpathian Patois of Sokyrnytsia village, Khust district]. Uzhhorod. 598 s. [in Ukrainian].
 21. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2013) *Frazeolohichni slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu* [Phraseological dictionary of East Slobozhan and steppe dialects of Donbas]. 6-e vyd., Luhansk. 552 s. [in Ukrainian].
 22. Kharkivska O. (2020) *Narodni porivniannia u Slovnyku zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu I. Sabadosha* [Folk comparisons in I. Sabadosh's dictionary of the Transcarpathian patois of the Sokyrnytsia village in the Khust district]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 1 (43). S. 271–276 [in Ukrainian].
 23. Chabanenko V.A. (2001) *Frazeolohichni slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddnpirianshchyny* [Phraseological dictionary of sayings of the Lower Dnipro region]. Zaporizhzhia. 201 s. [in Ukrainian].

24. Yatskiv M.Yu. (2021) Frazeolohiia khudozhnoi prozy zakarpatoukrainskykh pysmennykiv Myroslava Dochynetsia ta Dmytra Kesheli: linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseology of fiction prose by Transcarpathian Ukrainian writers Myroslav Dochynets and Dmytro Keshelya: linguistic and cultural aspect]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Ivano-Frankivsk. 244 s. [in Ukrainian].

25. Poluzhyn I., Venzhynovych N. (2022) Theoretical Principles of the Study of Zoophrases in English and Ukrainian. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 1 (47). S. 216–224.

COMPARATIVE PHRASES WITH ANIMALISTIC COMPONENTS IN UKRAINIAN DIALECTS OF TRANSCARPATHIA

Abstract. The article investigates dialect phraseology, which occupies one of the most important places in Ukrainian linguistics, because it preserves not only the ancient Ukrainian features of colloquial speech, but also reflects the culture, traditions, values, mentality, and character of the people, preserves folklore, etc. The study of phraseological units is presented in the scientific works of N. Babych (Bukovynian dialects), M. Dolenko (Eastern Polissya), N. Kovalenko (Western Podolia), M. Demsky (Boyko), H. Stupinska, N. Varhol, A. Ivchenko (Lemko), M. Oliynyk (Hutsul), V. Laver (Carpathian), N. Romaniuk (Upper Naddnistrian), H. Dobrolozhi (Polissia), A. Saharovskiy (Central Slobozhans), V. Uzhchenko, D. Uzhchenko (Eastern Slobozhans and Steppe), etc.

The phrases are based on various lexical units, among them: names of crops, actions, processes, branches of production and crafts, folk customs, beliefs, rituals, military affairs, fairy-tale heroes, and their well-established turns of phrase, signs and actions associated with the world of animals and birds, and others. However, most often, one of the components is the names of animals, wild animals, birds, reptiles, amphibians, insects, etc. that express a variety of meanings, concepts, and phenomena: *надубас'а як квочка* (pouts like a chicken) 'angry' (Chaslivtsi, Uzhhorod district), *сидиш ти клока* (you sit like a hen) 'do nothing' (Sokyrnytsia, Khust district), *слабый ти кун' на здыхан'а* (weak as a dying horse) 'weak, painful' (Iza, Khust region), *гібы корова йазыком излизала* (as if the cow licked) 'to disappear (about someone or something)' (Kryva, Khust district), *зи цир'ковна мыша* (like a church mouse) 'poor' (Nyzhni Vorota, Mukachevo district).

In terms of structural features, comparative phrases are mostly two-component. The first component indicates an action, state, quality, property, or attribute of an object or a person, it is mostly a verb (*лежым ти червак у гнойови* – *lays as a worm in the dung* (Iza, Khust district) or an adjective (*вон'ачый ти тхур'* – *smelly as a ferret* (Iza, Khust district), *довголабый, зи чанл'а* – *long-limbed as a heron* (Nyzhni Vorota, Mukachevo district). The second component is expressed mainly by a noun, in our case a faunonym – *ram, calf, cow, ox, goat, dog, frog, mouse*, etc. The components are connected with each other by the conjunctions (*as if*) *як, ги / ги, гібы*, and in the literary language they correspond to *мов, немов, наче, ніби, як*.

Keywords: comparative phrases, phraseology, dialectology, linguistic geography, linguo-cultural studies, animalistic component, Ukrainian dialects of Transcarpathia.

© Харківська О., 2022 р.

Олеся Харківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.